

بررسی مقام وساطت فیض امامان (علیهم السلام) از دیدگاه روایات ماثوره و زیارت جامعه

مرضیه رحیمی فروشانی¹

چکیده:

هرگونه بخشش و موهبت الهی که از طرف خداوند باری تعالی به مخلوقات می‌رسد را فیض می‌نامند؛ و واسطه میان دو چیز بودن را وساطت می‌گویند؛ و هر فیضی که بناست از ساحت مقدس خداوند متعال به مراتب دیگر برسد، باید وسایطی را پشت سر بگذارد، و کسی که واسطه میان فیض خداوند عالی مرتبت و مخلوقات است دارای مقام وساطت فیض می‌باشد که در این مقاله ثابت شده است که این مقام در شأن پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و امامان (علیهم السلام) است چراکه مراتب پایین، ظرفیت و شایستگی دریافت مستقیم این فیوضات از خداوند متعال را ندارند و دلایلی دیگر که در طی این مقاله به آن‌ها پرداخته شده است و نیز در زیارت جامعه کبیره عباراتی همچون (بکم فتح الله، بکم ينزل الغيث، بکم يكشف الهم) آمده است که نشان می‌دهد معصومین (علیهم السلام) چه نقش مهمی در فیض بخشی به عالم امکان دارند. این پژوهش در راستای مفاهیم عقایدی و کلامی و در برخی موارد تفسیری مورد بررسی قرار گرفته است. این مقاله به اعتبار ماهیت، توصیفی و به اعتبار موضوع، دینی بوده و روش جمع‌آوری به شیوه کتابخانه‌ای، از طریق فیش برداری مطالب می‌باشد. بر اساس مباحثی که در این مقاله ارائه می‌شود مشخص می‌گردد که معصومین (علیهم السلام) نه تنها فیوضات الهی را به عالم امکان می‌رسانند، بلکه نقش هدایت‌گر برای همه ی موجودات دارای عقل را به خود اختصاص داده اند؛ و از طرف دیگر به عنوان ولی و سرپرست آنها محسوب می‌شوند. و همچنین راه رسیدن به قرب الهی و سعادت‌مندی از طریق این معصومین به عنوان شافعان درگاه الهی حاصل می‌گردد.

کلید واژه:

وساطت فیض، معصومین، زیارت جامعه کبیره، خالق، مخلوق.

¹ طلبه سطح 2، مدرسه علمیه فاطمه الزهرا (سلام الله علیها)، marziehrahimi126@gmail.com

مقدمه:

واژه‌ی ((مقام)) به معنای جایگاه و محل اقامت و کلمه ((وساطت)) به معنای میان دو چیز بودن جهت مرتبط ساختن آن دو است. کلمه ((فیض)) نیز، به معنای بخشش می‌باشد. بنابراین معنای موضوع فوق‌الذکر چنین است که ما در پی یافتن جایگاه امامان دوازده‌گانه شیعه در رساندن موهبت و رحمت الهی به کل عالم خلقت هستیم. عالمی که ما در آن زندگی می‌کنیم یا همان عالم خلقت دارای صفت تشکیک است یعنی دارای مراتب طولی است. هر فیضی که قرار است از ساحت مقدس مبدأ متعال به مراتب دیگر برسد، باید وسایطی را پشت‌سر بگذراند چرا که اولاً ذومراتب بودن عالم خلقت این اقتضا را دارد در ثانی مراتب سفلی ظرفیت و شایستگی ندارند که فیض حضرت حق جل و علی را مستقیماً دریافت کنند و ثالثاً فیض خداوند متعال نامتناهی است. (قاعده سنخیت علت و معلول) بنابراین مخلوقات طاقت و استعداد فیض نامتناهی حضرت رب‌الارباب را ندارند، پس باید واسطه‌هایی باشند تا این فیض را گرفته و به مخلوقات به‌اندازه‌ی ظرفیتشان برسانند. این وسایط چه کسانی هستند؟ مسلماً کسانی می‌توانند واسطه‌ی فیض بین حق متعال و خلق قرار بگیرند که دارای سعه‌ی وجودی، علم فراوان و گستردگی ظرفیت معرفت شناسانه باشند.

بر اساس اطلاعات نگارنده چنین موضوعی به عنوان موضوع یک اثر پژوهشی چه در قالب کتاب یا مقاله و یا تحقیق علمی وجود ندارد، هرچند درکتابی که به بحث پیرامون شرح زیارت جامعه کبیره به طبع رسیده است به صورت خیلی مختصر بدان پرداخته شده است مثل ادب فنای مقربان از جواد آملی، جلوه‌های لاهوتی از محمدباقر تحریری، شرح زیارت جامعه کبیره یا قرآن ناطق از محمد محمدی ری شهری.

ضرورت پرداختن به این موضوع مبتنی بر دو اصل است :

الف) آگاهی از جایگاه رفیع امامان (علیهم السلام) خود یک نوع معرفت به امام معصوم (علیه السلام) است و این باعث می‌شود که ما از خطر مرگ جاهلی که همان عدم معرفت به امام معصوم است رهایی یابیم. و این مطلبی است که در روایات فریقین (شیعه و سنی) بدان اشاره شده است.

ب) وجود وسایط فیض بین خالق و مخلوق که همانا معصومین (علیهم السلام) می‌باشند، ضرورت توسل به ساحت مقدس ایشان را آشکار می‌سازد و این امر اثبات‌کننده یکی از مهم‌ترین اعتقادات مذهب شیعه است که جهت نیل به حوائج باید به مقربان درگاه الهی که همانا واسطه فیض هستند، صورت گیرد.

پس سوال اصلی که در این تحقیق به ذهن می‌رسد این است که با توجه به زیارت جامعه کبیره مسئله وساطت فیض معصومین (علیهم السلام) چگونه قابل تبیین است؟ که در پی این تحقیق به آن پرداخته می‌شود.

اهداف این تحقیق عبارتند از آگاهی و شناساندن رابطه مفیض و مفاض در عالم خلقت و پی بردن به رابطه علی و معلولی موجود بین خداوند و مخلوقات که لازمه فیض بین خالق و مخلوق است و نیز چگونگی برخورداری مراتب عالم خلقت از فیض خداوند و همچنین نقشی که امامان معصوم علیه السلام در وساطت فیض ایفا می‌کنند.

1- مفهوم شناسی

1-1- فیض

فیض در لغت به معنای ریزش بر اثر پر شدن است.¹

معنای اصطلاحی فیض را در ادامه آمده است:

وجود ذات متعال خداوند هستی محض است. شدت و کمال هستی او موجب تحقق موجودات و به بیان دقیق موجب عشق به ظهور و تجلی می‌گردد. خداوند فیاض مطلق و نامحدود است، ولی مخلوقات نیازمند مطلق و محدود هستند؛ و نیز ظرفیت فیض خداوند را دارا نمی‌باشند. پس برای

¹ شریعتمداری، شرح و تفسیر لغات قرآن، ج 3، ص 524

رسیدن فیوضات الهی به مخلوقات باید وسایطی را پشت سر بگذارند، زیرا این عالم خلقت ذو مراتب است و از مراتب بالا به مراتب پایین فیض الهی توسط آن وسایط به مخلوقات می‌رسد.¹ مترادف فیض: بخشش، برکت، فراوانی، سرشار، تفضّل. و جمع فیض: فیوض و فیاض می‌باشد.²

2-1- ائمه اطهار (امامان) علیهم السلام

ائمه جمع امام و در لغت به معنای رهبر و پیشرو و اطهار به معنای پاکان است، و در اصطلاح این واژه عنوان مشهوری است در میان شیعیان که در واقع به دوازده تن از پیشوایان و جانشینان پس از رسول اکرم صلی الله علیه و اله وسلم اطلاق می‌گردد.³

3-1- زیارت جامعه کبیره

زیارت در لغت به معنای قصد چیزی یا کسی کردن و جامعه به معنای کامل است.⁴

و در اصطلاح: زیارت جامع و کاملی است که از جانب امام هادی علیه السلام به یکی از اصحابشان تعلیم داده شده تا هنگام زیارت امامان خوانده شود و از آنجایی که مختص امام خاصی نیست، جامعه نامیده می‌شود. مضمون متن آن مقام امامت و شأن ائمه اطهار و وظایف شیعیان در برابر آنها است.⁵

2- چپستی و ساطت فیض

امامان بالاترین خلاق بوده و مقام بسیار بلندی در نظام هستی دارند. آنها علاوه بر آنکه شئونی تشریعی دارند، دارای مقام رفیعی در نظام تکوین هستند. از زمان‌های بسیار گذشته، خردمندان شیعه در مورد این مقامات بحث و بررسی داشته‌اند، و بعضی اثبات و بعضی انکار کرده‌اند. به طوری که اگر شیعه‌ای اگر شیعه‌ای این مقامات را باور داشت می‌گفتند که او یک غالی است، و او در جواب آنها در معرفت و شناخت امام، آنها را مقصر می‌دانست، و می‌گفت کوتاهی در معرفت داشته‌اند.⁶

¹ دهخدا، فرهنگ دهخدا

² همان

³ حسینی دشتی، فرهنگ معارف و معاریف، ج 1

⁴ الفیومی، المصباح المنیر، واژه (زور)

⁵ قمی، مفاتیح الجنان، ص 888

⁶ صفری فروشانی، غالیان، ص 150

یکی از مقاماتی که قبول کردن یا رد کردن آن شناخت متفاوتی از امامان پیش روی ما قرار می‌دهد، شأن وساطت فیض امامان است. مقامات والای امامان آن هم در بالاترین سطح آن به جز از جانب خودشان شناخته نمی‌شود. از این جهت در این مقاله از نگاه روایات این مقام وساطت فیض امامان علیهم السلام را بدون استفاده از نگاه‌های فلسفی و عرفانی مورد بررسی قرار می‌دهیم. البته این مسئله مورد توجه زیارت جامعه کبیره نیز بوده است.¹

وقتی خیر و برکتی از جانب یک شخص به دیگری برسد در حقیقت فیض به او رسانده است که در بعضی از اوقات واسطه‌ای بین کسی که آن خیر و برکت را می‌دهد و کسی که آن را می‌گیرد قرار دارد، و آن نعمت را به او انتقال می‌دهد که به او (واسطه فیض) می‌گویند.²

در اصطلاحات کلامی خصوصاً قسمت امامت، خداوند متعال خیر و برکاتش را به مخلوقاتش به واسطه بعضی از بندگان برگزیده خود نازل می‌کند. خداوند باری تعالی بر پایه نظام اسباب و مسببات کارها و امور خود را به سرانجام می‌رساند. چنانکه امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند: «يجرى الأشياء ألا بالأسباب»³ «خداوند هیچ کاری را بدون سبب و اسباب انجام نمی‌دهد»

برای توضیح این امر می‌توان این مثال را زد، هنگامی که با اراده خداوند متعال کسی بخواهد به دنیا بیاید باید اول پدر آن فرد با همسرش ازدواج کند و سپس با توجه به شرایط دیگر و اسباب و مسبباتش که باید رعایت شود، آن شخص به دنیا می‌آید. در اموری که به خداوند مربوط است این روند وجود دارد، به همین جهت بیشتر خیر و برکات الهی با واسطه‌هایی به مخلوقات نازل می‌شود. پس مقام وساطت فیض امامان از نظر محتوایی به این معناست که امامان واسطه فیض خداوند برای مخلوقات هستند. به طور واضح و با عنایت به روایات، مطابقت واژه وساطت فیض بر امامان (علیه السلام) در دو صورت قابل تصور است:

الف) گاهی خداوند متعال فیضی را به یک شخص نیازمند می‌بخشد، به این صورت که بنده‌ای برگزیده و از بندگان خدا اراده می‌کند و از خداوند حاجت او را می‌خواهد و خداوند به واسطه درخواست بنده خاصش حاجت آن نیازمند را برطرف می‌کند، به آن بنده برگزیده (واسطه فیض) می‌گویند.

ب) خداوند متعال از طریق واسطه‌هایی رحمت‌ها و برکات بی‌نهایت خود را به مخلوقات مبدول می‌دارد. در این صورت از بذل الهی قوام و پایداری آسمان‌ها و زمین که خود یکی از فیوضات الهی است نیز از طریق آن وسایط شکل می‌گیرد. به عبارت دیگر نزول رحمت‌ها و برکات

¹ حلی، تفضیل الاثمه

² فاریاب، اثبات و تحلیل شأن وساطت فیض امامان علیهم السلام، ص 15

³ کلینی، کافی، ج 1، ص 183، ح 7

۲- به واسطه ی آن ناراحتی‌ها امتحان می‌شود.

۳- همواره از اعمال و وظایف خود در برابر خداوند غافل نشود زیرا بعضی از این موارد به‌خاطر سوء اختیار و عمل نکردن به فرامین الهی می‌باشد.

بنابراین انسان عاقل و مؤمن از رویارویی با مشکلات پند می‌گیرد و در رفع یا دفع آن به خداوند و وسایط او متوسل می‌شود.¹

7- تقرب و توسل انبیاء گذشته در مشکلات به ائمه (علیهم‌السلام)

همان‌طور که بیان شد نازل شدن برکت‌های آسمانی و نعمت‌های زمینی و رفع شدن گرفتاری‌ها و غم و اندوه‌های مادی و معنوی به واسطه نور وجودی امامان (علیهم‌السلام) مخصوص زمان خاصی نبوده و در تمام زمان‌ها به برکت وجود ایشان باران می‌بارد و گرفتاری‌ها بواسطه نور مقدس ایشان برطرف می‌شده تا جایی که حتی انبیای گذشته در برخورد با مشکلات و گرفتاری‌ها متوسل به محمد و آل محمد (صلی الله علیه و آله وسلم) می‌شوند.

از امام صادق (علیه السلام) روایت است که: روزی مردی یهودی خدمت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) رسید و نگاهی پر از خشم به ایشان کرد. پیامبر (صلی الله علیه و آله) از او پرسید: چه چیزی می‌خواهی. او جواب داد: آیا تو برتری یا موسی (علیه السلام) که خداوند با او صحبت کرد و تورات را بر او نازل کرد و معجزه‌ی عصا داشت و دریا را برای او شکافت و با ابر برای او سایه انداخت؟ پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) فرمودند: هر چند تعریف از خود و خودستایی ناپسند است اما جواب تو را می‌دهم وقتی آدم (علیه السلام) خطیئه‌ای کرد خداوند به واسطه ی توبه‌اش که عرض کرد خدایا به‌حق محمد و آل محمد (صلی الله علیه و آله وسلم) مرا ببخش. او را بخشید. وقتی نوح (علیه السلام) سوار بر کشتی شد و از غرق شدن می‌ترسید گفت: خدایا به‌حق محمد و آل محمد (صلی الله علیه و آله وسلم) مرا از غرق شدن نجات بده و خدا هم او را نجات داد. وقتی ابراهیم (علیه السلام) را در آتش انداختند، عرض کرد: خدایا به‌حق محمد و آل محمد (صلی الله علیه و آله وسلم) مرا از آتش نجات بده و خداوند آتش را بر او سرد و سلامت قرارداد. وقتی موسی (علیه السلام) عصایش را به زمین زد و به اژدهایی بزرگ تبدیل شد در دلش ترسی پدید آمد پس به خداوند عرضه داشت: خدایا به‌حق محمد و آل محمد (صلی الله علیه و آله وسلم) مرا ایمن کن و خداوند به او پاسخ داد: نترس، چون که تو برتری، بعد پیامبر صلی الله علیه و آله

¹ تحریری، جلوه‌های لاهوتی، ج 3، ص 310-309

به آن یهودی فرمود: ای یهودی اگر موسی مرا درک می‌کرد و به من و نبوتم ایمان نمی‌آورد؛ ایمان و نبوتش براو سودمند نبود.¹

پس خداوند متعال خود این مقام ولایت کلیّه را به آن حضرت عنایت داشته است و ایشان هم از مقام در جای مناسب خودش و مطابق با فرامین تکوینی خدا استفاده می‌نماید؛ و انسان مؤمن با اعتقاد به این مقام پیامبر صلی الله علیه وآله وسلم و اهل بیتش (صلوات الله علیهم) و توسّل و تمسّک عملی به آن حضرات در جاهای مختلف به کمالات معنوی دست پیدا می‌کند؛ و اگر بنا به مصلحت خواسته او اجابت نشان می‌دادند که از جهت ایمانش به کمال بهتری است.

نتیجه گیری

آنچه در این مقاله با عنوان اثبات مقام وساطت فیض ائمه اطهار (علیهم السلام) با توجه به زیارت جامعه بر می‌آید آن است که:

الف) خداوند فیض و برکات خود را به دست امامان (علیهم السلام) به مخلوقات مبذول می‌دارد. پس این مقام (واسطه فیض بودن خداوند متعال) در شأن ایشان است.

ب) دو شکل برای رسیدن فیض به مخلوقات از طریق واسطه‌ها بیان شد یکی جزئی و دیگری کلی که ائمه (علیهم السلام) به هر دو شکل واسطه فیض خداوند هستند.

ج) در رسیدن فیض کلی خداوند به مخلوقات به صرف وجود ائمه (علیهم السلام) است که عالم پا برجاست و مخلوقات روزی می‌گیرند.

د) رسیدن فیض جزئی خداوند به مخلوقات به دو صورت شکل می‌گیرد:

1- امامان خواسته مخلوقات را به خداوند می‌رساند و او آن خواسته را اجابت می‌کند.

2- امامان خود به اجازه خداوند و در طول اراده الهی خواسته نیازمندان را اجابت می‌کنند.

ه) در همه زمان‌ها امامی بر روی کره زمین بوده که باعث رسیدن فیض کلی خداوند به مخلوقات همان امام (علیه السلام) بوده است.

با بررسی آیات و روایات خداوند فیاض مطلق است، و این فیاضیت او عام الشمول می‌باشد؛ از طرفی موجودات فقر مطلقند، در همه شئون نسبت به خداوند متعال، حال این فیوضات فیاض مطلق چگونه به مخلوقات فقیر الی الله برسد؟ با واسطه‌گری ائمه معصومین (علیهم السلام)؛ که این واسطه‌گری به زبان خود معصوم (امام هادی علیه السلام) در زیارت جامعه به صورت

¹ تحریری، جلوه های لاهوتی، ج3، ص312-311

خیلی روشن و واضح آمده است و در این مقاله به چند فراز از این وساطت پرداخته شد ولی بررسی جامع‌تر و فرازهای بیشتر این زیارت در گنجایش این مقاله نبود.

از نکات برجسته این تحقیق آگاهی و شناساندن رابطه فیض و مفاض در عالم خلقت و پی بردن به رابطه علی و معلولی موجود بین خداوند و مخلوقات که لازمة فیض خالق و مخلوق است و نیز چگونگی برخورداری مراتب عالم خلقت از فیض خداوند و همچنین نقشی که امامان معصوم (علیهم السلام) در وساطت فیض ایفا می‌کنند، می‌باشد. امید است که این مقاله ذهن جوانان ما را به ویژه افراد تحصیل کرده دانشگاهی و حوزوی رابه سوی بهره‌برداری هرچه بیشتر از سخنان آن بزرگواران و تمسک و توسل ساحت مقدس ایشان سوق دهد.

پیشنهاد پژوهشی:

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های دیگری در راستای همین واسطه فیض خداوند در فرازهای بیشتری از زیارت جامعة کبیره صورت گیرد، چرا که این زیارت از زبان خود معصوم (علیه السلام) بوده و این مقامات قطعاً از ناحیه خودایشان قابل بررسی است، و ما مخلوقات که فقیران الی الله هستیم نمی‌توانیم درکنه این مقامات وارد شویم.

فهرست منابع

*قرآن کریم

1. ابن بابویه قمی، علی بن الحسین، الامام و تبصره من الحیره، قم: مدرسه الامام الهادی (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، چاپ اول، 1404ق.
2. تحریری، محمد باقر، جلوه‌های لاهوتی، قم: دار المعارف، چاپ اول، 1384.
3. تفتازانی، مسعود بن عمر، شرح المقاصد، قم: شریف رضی، چاپ اول، 1409ق.
4. حسینی دشتی، مصطفی، فرهنگ معارف و معاریف، انتشارات آرایه، چاپ اول.
5. خزاز قمی، علی بن محمد، کفایت الاثر فی النص علی ائمه الاثنی عشر، قم: نشر بیدار، چاپ اول، 1401ق.
6. دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، ناشر: دانشگاه تهران.
7. زمرّدیان، احمد، مقام ولایت در شرح زیارت جامعة کبیره، قم: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم، 1364.
8. شریعتمداری، جعفر، شرح و تفسیر لغات قرآن براساس تفسیر نمونه، انتشارات آستان قدس رضوی، چاپ اول، 1372.
9. صدر المتألهین، حسین بن عبدالله، شرح اصول کافی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقاتی فرهنگی، چاپ اول، 1366ش.

10. صدّوق، محمد بن علی بن الحسین، الامالی، بیروت: انتشارات اعلمی، 1400ق.
11. صدّوق، محمد بن علی بن الحسین، کمال الدینواتمام النعمه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوّم، 1395ق.
12. صدّوق، محمد بن علی بن الحسین، علل الشرایع، قم: کتاب فروشی داورى، 1385ه ش.
13. صدّوق، محمد بن علی بن الحسین، عیون اخبار الرضا، تهران: انتشارات جهان، 1378 ه ش.
14. صدّوق، محمد بن علی بن الحسین، من لا یحضره الفقیه، قم: انتشارات جامعه مدرّسین، چاپ دوّم، 1413ق.
15. صقّار قمی، محمد بن حسن، بصائر الدرجات، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، 1404ق.
16. طوسی، نصیرالدین، تجرید الاعتقاد، دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اوّل، 1407ق.
17. فیومی، احمد بن محمد، مصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، انتشارات طلّیعه نور، چاپ اوّل، 1396ش
18. قمی، عبّاس، مفاتیح الجنان، انتشارات آیین دانش، چاپ پنجم، 1387ش
19. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، 1362.
20. کوفی، فرات بن ابراهیم، تفسیر فرات کوهی، تهران: مؤسسه الطبع والنشر فی وزارت الارشاد الاسلامی، چاپ اوّل، 1410ق.
21. محمدی ری شهری، محمّد، شرح زیارت جامعه کبیره یا قرآن ناطق، قم: چاپ دوّم، 1390.
22. نعمانی، محمد بن ابراهیم، مترجم: مجتبی عزیزی، تهران: نشر صدّوق، چاپ اوّل، 1397ق.
23. فاریاب، محمد حسین، مقاله ی اثبات و تحلیل شأن وساطت فیض امامان علیهم السلام، سایت نورمگس.

کتاب نامه

1. مبانی معرفتی مهدویت، اصغر طاهرزاده
2. جایگاه و معنی واسطه فیض، اصغر طاهرزاده
3. ادب فنای مقربان، جوادی آملی
4. سایت نور مگز